

Ministerie van Infrastructuur
en Waterstaat

Snelstudie

Rechtvaardigheid

#4

Inleiding

In een snelstudie wordt de huidige kennis over een participatie-onderwerp kort samengevat. Een snelstudie biedt daarmee de mogelijkheid voor een professional om in een korte tijd zich te verdiepen in een participatie-onderwerp. Verdere verdieping bieden de verwijzingen naar (wetenschappelijke) literatuur en andere kennisbronnen. Deze snelstudie gaat over rechtvaardigheid in relatie tot participatie. Rechtvaardigheid is een belangrijk begrip voor professionals die te maken hebben met het ontwerpen, uitvoeren en evalueren van participatieprocessen. Zo wordt vaak beweerd dat als een participatieproces maar rechtvaardig verloopt, de uitkomst door meer betrokkenen geaccepteerd zal worden. Maar wanneer vinden betrokkenen bij de participatieproces iets rechtvaardig?

Wat is rechtvaardigheid?

Over de vraag wat rechtvaardigheid betekent is veel nagedacht en geschreven. Als we ver teruggaan in de tijd, dan komen we uit bij Aristoteles (4e eeuw voor Chr.), die nadacht over het belang van vrijwilligheid en kennis als voorwaarden voor rechtvaardig handelen. Door de eeuwen heen hebben filosofen nagedacht over wat de kenmerken van rechtvaardigheid zijn. Een grote sprong naar de twintigste eeuw brengt ons bij de Amerikaanse politiek filosoof John Rawls (1921-2002). Zijn ideeën over rechtvaardigheid en de rechtvaardige samenleving zijn van grote invloed geweest. Hij onderzocht hoe we tot basisregels of -principes voor de inrichting van een rechtvaardige samenleving kunnen komen.

Rawls beschreef een gedachte-experiment om de basisprincipes van rechtvaardigheid op een eerlijke wijze tot stand te laten komen. Hij beschreef hierin een 'oorspronkelijke' of contextloze positie van de betrokken individuen, die zich in deze situatie achter een 'sluier van onwetendheid' bevinden omtrent hun eigen specifieke sociale, economische en historische omstandigheden, hun waarden en doelen in het leven. Volgens Rawls kunnen we tot een goed begrip van rechtvaardigheid komen wanneer we hierover nadenken vanuit deze

'oorspronkelijke' positie waarin we iedereen zouden kunnen zijn (de buurman, een bankier, de schoolmeester, rijk, arm, religieus, kind, etc.), omdat we in dit geval onze eigen belangen even aan de kant kunnen zetten (de Wit, 2020).

Rawls was op zoek naar universeel geldende basisprincipes voor een rechtvaardige inrichting van de samenleving. Hij stelde dat een groep individuen, vanuit de omschreven 'oorspronkelijke' en contextloze positie, tot de volgende basisprincipes zal komen (Duignan 2020):

- Elk individu heeft evenveel recht op een verzameling aan rechten en vrijheden, in overeenstemming met rechten en vrijheden van anderen;
- Sociale en economische ongelijkheden mogen zich alleen voordoen indien ze het meest ten goede komen aan de minste bedeelden (dus alleen als de ongelijke verdeling de minst bedeelden bevoordeelt); of als ze verbonden zijn aan posities waar ieder toegang tot heeft (gelijke kansen).

De (participatie)praktijk echter, heeft wél een context. Of we het nu over de landbouw, mobiliteit of energie hebben, ze zijn niet contextloos. Al deze domeinen hebben een relatie tot het overkoepelende probleem van klimaatverandering. De term klimaat-rechtvaardigheid (*climate justice*) horen we de

laatste jaren steeds vaker. Deze term bouwt voort op het denken over milieurechtvaardigheid (*environmental justice*) dat de afgelopen decennia is ontwikkeld en toegepast. We zullen in het volgende hoofdstukken daarom het begrip rechtvaardigheid verder verdiepen en illustreren in de context van het milieu en de klimaatverandering.

Hoe verschilt rechtvaardigheid van legitimiteit?

Rechtvaardigheid en legitimiteit zijn sterk verwante begrippen en worden ook wel eens met elkaar verwisseld. De meest eenvoudige manier om het verschil te verhelderen is door te zeggen dat legitimiteit beschrijft en rechtvaardigheid voorschrijft.

Rechtvaardigheid gaat om beginselen: wat moet er gebeuren en hoe zodat rechtvaardige verhoudingen ontstaan? Het kan om een inhoudelijk criterium gaan, zoals dat iedereen recht op een fatsoenlijke huisvesting heeft. Maar het antwoord kan ook procedureel zijn: iedereen moet gehoord worden over zaken die hen aangaan.

Legitimiteit gaat om gedeelde observaties: zijn mensen binnen een groep het eens over die rechtvaardige procedures (zijn ze legitiem, met andere woorden) en wordt daar vervolgens aan voldaan, dan mag je verwachten dat ze de uitkomst ook als legitiem beschouwen (en zich daarnaar voegen). Legitimiteit is daarmee sterk verbonden met het Nederlandse begrip

‘draagvlak voor beleid’. Draagvlak ontstaat dus wanneer breed wordt gevonden dat de overheid juist handelt of dat zij door de bevolking breed gedeelde waarden nastreeft.

Meer visies op rechtvaardigheid

Het milieu-rechtvaardigheidsdenken start niet vanuit de ‘oorspronkelijke positie’ van Rawls maar vanuit de uitgangssituatie van bestaande ongelijkheid tussen groepen mensen, plekken of landen. Het onderzoekt onderliggende structuren en mechanismen die ertoe leiden dat *environmental goods* en *bads* niet gelijkelijk over groepen mensen en plekken verdeeld worden, ofwel de *distributieve effecten* van milieuverontreiniging.

Daarbij vindt vaak *afwenteling* plaats in de richting van diegenen die al in een minder bevoorrechte situatie zitten. Zo hebben Walker et al. (2005) nauwkeurig in kaart gebracht hoe effecten van industriële vervuiling in Engeland juist terecht komen op plekken waar al sprake is van *sociale deprivatie* – en waar dus een opstapeling van negatieve impacts zichtbaar wordt, juist omdat die plaatsen ook de ‘ideale kandidaat’ blijven voor verdere afwenteling.

Niet alleen bij het bestuderen van milieuproblematiek, maar juist ook bij het denken over oplossingen voor milieu- en klimaatvraagstukken is het van belang dat er aandacht is voor distributieve effecten en hoe deze optreden.

Digitalisering en rechtvaardigheid in de energietransitie

Bij de opkomst van de nieuwe flexibiliteitsdiensten van Airbnb en Uber hebben oorspronkelijk mooie gedachten over de deeleconomie in de praktijk soms tot ongewenste praktijken en uitbuiting geleid, waarbij werknemers en burenhet nakijken hadden en ook overheden maar moeilijk in staat bleken de negatieve afwenteling op de maatschappij door deze platforms te beteugelen.

Ook in onze energievoorziening zien we een opkomst van flexibiliteitsdiensten die via energieplatforms worden aangeboden. Dit is een nieuwe ontwikkeling die bijdraagt aan milieudoelstellingen door het balanceren van het energienet – dat door de toename van energie uit zon en wind een minder stabiel aanbod heeft. Huishoudens bieden hierin hun flexibiliteit bij gebruik of levering van energie aan (als ze bijvoorbeeld zonnepanelen op het dak hebben liggen), in ruil voor een beloning.

Dit kan bijdragen aan CO₂ reductie van onze energievoorziening, maar roept ook vragen op als het gaat om de erkenning van verschillen in mogelijkheden die huishoudens hebben om flexibiliteit te bieden (Powells & Fell, 2019), over de mate waarin huishoudens invloed hebben op de inrichting van die nieuwe flexibiliteitsdiensten, over de mate waarin het helder is hoe de verdeling van lusten, lasten en risico's eruit zien (bijv. als dit door algoritmen wordt geregeld waarover geen

controle is (Masson et al., 2020)), en over de ruimte die er overblijft voor burgers en gemeenschappen om zelf te kiezen welke rol ze oppakken in de energietransitie.

Op basis van niet alleen de theorie, maar ook vanuit de praktijk van activisme wereldwijd benadrukt Schlosberg (2014) dat het bij milieurechtvaardigheid niet alleen gaat om distributieve rechtvaardigheid, maar net zo goed om *erkenning* en *politieke participatie*. Hij voert Iris Young op die Rawls bekritiseert omdat zijn theorie weliswaar procedures biedt om distributieve rechtvaardigheid te verbeteren, maar geen aandacht besteedt aan de sociale, culturele, symbolische en institutionele onderliggende structuren die ten grondslag liggen aan de bestaande ongelijke verdeling (Young 1990, in Schlosberg 2004).

Verdelingsvraagstukken zijn essentieel, maar niet het hele verhaal, is haar boodschap. We moeten beter kijken naar het 'waarom' van de distributieve ongelijkheden die we vandaag de dag zien om er wat aan te kunnen doen. Volgens Young bestaat onrechtvaardigheid deels vanwege een gebrek aan erkenning van verschillen tussen gemeenschappen, groepen en individuen. Daarom is het van belang bij het nadenken over verduurzamingstransities dat maatschappelijke verschillen (diversiteit) gezien en erkend worden om te begrijpen hoe transitieprocessen van invloed zijn op distributieve rechtvaardigheid.

Omdat een gebrek aan erkenning van die verschillen als gevolg heeft dat participatie kan worden gehinderd, is de connectie met *procedurele rechtvaardigheid* in het politieke proces een volgend punt. Rechtvaardigheid gaat daarmee ook over dat proces als een manier om zowel de bestaande ongelijke verdeling als de condities die de sociale erkenning ondermijnen aan te pakken. Van daaruit, is de redenering, zijn *democratische en participatieve processen* zowel een element van, als een conditie voor rechtvaardigheid.

We hebben hiermee drie dimensies van rechtvaardigheid geïntroduceerd, namelijk *distributieve rechtvaardigheid*, *erkenning* en *procedurele rechtvaardigheid*, die we verderop verder uitwerken en aanvullen.

Marta Nussbaum (1947) confronteert Rawls' ideeën met een perspectief dat de hedendaagse sociale werkelijkheid als uitgangspunt neemt. Samen met Amartya Sen staat ze aan de basis van de '*capabilities approach*', die ze hebben uitgewerkt als een tegenhanger tegen de eenzijdige nadruk op economische groei in het debat over ontwikkeling en vooruitgang. Het woord *capabilities* is lastig te vertalen naar één woord. Het verwijst hier naar mogelijkheden, kansen en capaciteiten van individuen en groepen. Nussbaum en Sen wijzen op het belang deze als uitgangspunt te nemen.

Juist in participatieprocessen wordt het steeds duidelijker dat de uitkomsten

van zulke processen samenhangen met de uitgangssituatie van verschillende maatschappelijke groepen en individuen, in termen van mogelijkheden om mee te doen, mee te bepalen en zelf in staat zijn vorm te geven aan het eigen leven. Die mogelijkheden zijn namelijk direct van invloed op de wijze waarop deze groepen en individuen in staat zijn te participeren. Davoudi en Brooks (2014) koppelen hieraan tot slot nog het begrip *verantwoordelijkheid nemen en geven* dat volgens hen van belang is voor rechtvaardigheid.

Dimensies van rechtvaardigheid

In het voorgaande hebben we achtereenvolgens vijf dimensies van milieurechtvaardigheid geïntroduceerd: erkenning, procedurele rechtvaardigheid, distributieve rechtvaardigheid, mogelijkheden en verantwoordelijkheid (Schlosberg, 2007; 2014; Davoudi & Brooks, 2014; Walker & Day, 2012). Deze werken we hier nader uit.

Erkenning

Het erkennen van verschil gaat verder dan een passieve erkenning. In actieve zin gaat het om het tegemoet komen aan specifieke behoeften als uitvloeisel daarvan, dus om het zoeken naar oplossingen waardoor ongelijkheid en stigmatisering niet versterkt worden, maar juist tegengegaan (Schlosberg, 2007).

Geen erkenning voor verschil betekent dat specifieke behoeften en kwetsbaarheden verhuuld blijven. Als gevolg daarvan

worden deze behoeften vervolgens ook genegeerd in de beleidsvorming (Walker & Day, 2012). Denk bijvoorbeeld aan de ontwikkeling van groene natuur-inclusieve maatregelen voor klimaatadaptatie: als bepaalde groepen buurtbewoners, bijvoorbeeld kinderen, niet als gebruikers van plekken worden erkend, kan dit als gevolg hebben dat de groene maatregelen onvoldoende aan hun behoeften tegemoetkomen. Groene buitenruimtes waar je kunt spelen zijn bovendien al onevenredig verdeeld – waarbij buurten met een lagere sociaaleconomische status minder toegang hebben tot groen in vergelijking met buurten die welvarender zijn (Weeland, 2020). De ontwikkeling van natuurinclusieve oplossingen (klimaatadaptatie) biedt dan ook volop kansen om vanuit de erkenning van het belang van buitenspelen voor kinderen, deze oplossingen zo te ontwerpen dat ze ook speelgelegenheid bieden.

Procedurele rechtvaardigheid

Procedurele rechtvaardigheid met betrekking tot participatie gaat over de mogelijkheid die er is om in beleids- en besluitvorming te participeren. Erkenning is een belangrijke voorwaarde hiervoor – niet erkend worden, betekent feitelijk niet gezien worden en dus ook niet betrokken worden bij besluitvorming.

Mogelijkheden om via participatie invloed uit te oefenen gelden voor burgers, huishoudens of voor groepen belangbehartigers. Om te kunnen

participeren is toegang tot informatie nodig en toegang tot procedures die kunnen worden ingezet tegen bijvoorbeeld de overheid, publieke instanties of bedrijven. Van belang is dat helder is wat de 'regels van het spel' zijn, wat het doel en de reikwijdte van de participatie zijn (zie de snelstudie over participatiedoelen). Niets is zo frustrerend voor belanghebbenden als opnieuw te worden uitgenodigd voor een informatiebijeenkomst als het niet duidelijk is wat er met hun bijdragen aan de voorgaande informatiebijeenkomst is gedaan.

Distributieve rechtvaardigheid

Het verdelingsvraagstuk speelt in alle maatschappelijke transities. Bij elke verandering, innovatie of ontwikkeling zal er sprake zijn van afwenteling van nadelen en risico's en dan is het zaak ervoor te waken dat de bestaande ongelijkheid niet versterkt wordt – maar juist verminderd. Onvoldoende erkenning en het ontbreken van mogelijkheden tot participatie dragen ertoe bij dat negatieve gevolgen geconcentreerd terecht komen bij bepaalde sociale groepen die niet voor hun belang kunnen opkomen.

Zo is er bij de energietransitie bijvoorbeeld zorg dat de voor- en nadelen ervan niet gelijkelijk verdeeld worden: het merendeel van de subsidies voor energie-verduurzaming komt bijvoorbeeld terecht bij mensen met een gemiddeld tot bovengemiddeld inkomen, terwijl mensen met een smalle beurs en een

slecht geïsoleerde woning vaak minder mogelijkheden hebben om mee te doen, en daardoor ook minder zullen profiteren van de positieve effecten van dat ‘meedoen’. Mensen die in een slecht geïsoleerde woning blijven wonen, maken hogere kosten om de woning te verwarmen in vergelijking met degenen die in een goed geïsoleerde woning wonen. Ook de aanwezigheid van verouderde apparatuur draagt bij aan een hogere energierekening omdat deze veelal minder efficiënt zijn. Via de hogere energierekening betalen mensen die zich geen nieuwe energiezuinigere apparatuur kunnen veroorloven verhoudingsgewijs dus meer mee aan de energietransitie, terwijl ze zelf niet de investeringsmogelijkheden hebben om eraan mee te doen (Breukers en Agterbosch, 2020; Straver et al., 2020).

Jongeren en klimaatrechtvaardigheid
Op 2 maart 2019 verscheen er een verklaring in de Trouw waarin Balder Claassen, in navolging van Greta Thunberg, verklaart dat jongeren in opstand komen tegen het gebrek aan maatregelen tegen klimaatverandering (Trouw, 2 maart 2019).

‘Wij, jonge mensen, maken meer dan de helft van de wereldbevolking uit. Onze generatie is grootgebracht tijdens de klimaatcrisis en we zullen ermee moeten dealen voor de rest van ons leven. Ondanks dit gegeven worden de meesten van ons niet meegenomen in de lokale, nationale of internationale besluitvorming.

We zijn de stemloze toekomst van de mensheid.’

Dit citaat van Balder benoemt expliciet hoe een oneerlijke verdeling van de negatieve impacts van klimaatverandering – in dit geval afwenteling op toekomstige generaties – verband houdt met een gebrekkige erkenning van jongeren en de uitsluiting van deze groep in de besluitvorming. Daarmee laat het zien hoe distributieve rechtvaardigheid, erkenning en procedurele rechtvaardigheid met elkaar samenhangen.

Mogelijkheden

De term *capabilities*, door Nussbaum en Sen geïntroduceerd en uitgewerkt, verwijst naar de mogelijkheden, kansen en capaciteiten om als individu en als groep te functioneren en de vrijheid om je leven naar eigen wens en behoefte in te richten (Davoudi en Brooks, 2014). De mogelijkheden die mensen hebben om mee te doen hangen samen met hun specifieke situatie en met de sociale veerkracht van groepen en individuen (Agterbosch et al., 2019). Zo kan het bijvoorbeeld extra lastig zijn voor lager opgeleide huishoudens om in aanmerking te komen voor subsidies voor energieverduurzaming vanwege de complexiteit van de aanvraag en van de informatie die moet worden aangeleverd als onderdeel van de aanvraag. Formeel gezien zijn de subsidies voor iedereen beschikbaar, maar voor bepaalde groepen is het aanvraagtraject een onbegonnen zaak.

Verantwoordelijkheid

De notie van verantwoordelijkheid hangt nauw samen met de mogelijkheden en kansen die er zijn, waardoor mensen keuzes kunnen maken en vervolgens ook een verantwoordelijkheid dragen voor die keuzes. Verantwoordelijkheid gaat ook over kunnen kiezen waarvoor je als burger of buurt wel verantwoordelijkheid wilt en kunt nemen en waarvoor niet. Een van de kritiekpunten op de discussie over de participatiesamenleving is bijvoorbeeld dat teveel verantwoordelijkheid ‘over de schutting wordt gegooid’ – met als gevolg bijvoorbeeld overbelaste mantelzorgers aan de ene kant en weerstand bij anderen die het onrechtvaardig vinden dat overheidstaken bij burgers worden gelegd.

Andersom speelt soms ook de vraag of de overheid zaken durft los te laten en onder welke voorwaarden. Kijkend naar de warmtetransitie, speelt de vraag in hoeverre de overheid (gemeente) een warmtenet in beheer van een bewonersinitiatief durft te geven en onder welke voorwaarden. In Nederland bestaat er één warmtenet – Thermo Bello, in Culemborg – dat door een bewonersinitiatief wordt beheerd en geëxploiteerd, maar zijn er verschillende initiatieven die dit ook graag willen. Het streven naar 50% lokaal eigendom in nieuwe duurzame energieprojecten, zoals verwoord in het Klimaatakkoord, erkent de wens vanuit bewonersinitiatieven en energiecoöperaties om meer verantwoordelijkheid op te pakken in de energietransitie.

Hoe omgaan met rechtvaardigheid als participatieprofessional?

Toepassing van de vijf dimensies van rechtvaardigheid in de praktijk is niet gemakkelijk. Het figuur rechts geeft een voorbeeld van een participatieproces dat rekening houdt met die dimensies. Voor beleidsmakers en participatieprofessionals is daarbij het telkens van belang de vraag te stellen welke verdelingsmechanismen ten grondslag liggen aan de bestaande situatie en hoe de bedachte interventies hierop van invloed kunnen zijn. Die invloed hangt weer samen met de specifieke sociaal-economische, fysieke, institutionele omstandigheden waarbinnen de interventies worden toegepast.

Het leren kennen en erkennen van de context kan door samen te werken met relevante belanghebbenden, inclusief burgers, en een adequaat participatief proces te organiseren dat rekening houdt met de specifieke behoeften en mogelijkheden van de deelnemers. Zo kan er dan discussie gevoerd worden over de vraag hoe de positie en mogelijkheden van verschillende sociale groepen en individuen wordt beïnvloed door de voorziene transitie. De antwoorden van die dialoog zullen uiteindelijk bijdragen aan het ontwerpen van interventies die als rechtvaardig bestempeld kunnen worden.

De rechtvaardigheidsdimensies in 5 cartoons met vragen

Rechtvaardigheids-dimensie*

Vraagstelling

- Hoe worden mensen erkend in hun diversiteit van achtergronden, kenmerken, perspectieven, behoeften, ambities, verwachtingen?
- Welke mensen worden er onvoldoende gezien en wat kan daar aan gedaan worden en door/in samenwerking met wie?

- Hoe zijn mensen betrokken bij het afspreken van de regels van het proces? (Inrichting proces, doel en reikwijdte van de participatie)
- Hoe zijn mensen betrokken bij het vaststellen van wat er nodig is, bij het bedenken van oplossingen, en bij de besluitvorming in de verschillende fasen van het proces?

- Welke problemen worden geadresseerd en wiens probleemdefinities worden gebruikt?
- Welke kwetsbaarheden spelen er al waarop de voorziene interventies van invloed (kunnen) zijn?
- Wat zijn de verwachtingen van de verschillende belanghebbenden als het gaat om de verdeling van voordelen, nadelen en risico's die resulteren uit de interventies?

- Wat zijn de mogelijkheden die mensen hebben om bij te dragen?
- Wat voor mogelijkheden moeten er geboden worden om betekenisvolle participatie mogelijk te maken?
- Wat voor competenties zijn er nodig? Hoe kan daarin voorzien worden/ondersteuning geboden worden?

- Hoe wordt er met verantwoordelijkheid omgegaan?
- In hoeverre wordt mensen toegestaan verantwoordelijkheid te nemen en hoe wordt dit ondersteund?

Samenvattend

De roep om (klimaat) rechtvaardigheid bij transities die gerelateerd zijn aan duurzaamheid klinkt steeds luider. Voor veel jongeren is de nauwe samenhang tussen klimaat en rechtvaardigheid al vanzelfsprekend. Tegelijk worden de effecten van afwenteling van negatieve effecten op de toekomst met de dag duidelijker zichtbaar, net als de afwenteling op dieren en natuur, en afwenteling naar groepen of plekken waar al sprake is van grote kwetsbaarheid. De invloed van andere trends kan bovendien nog een versterkend effect hebben op rechtvaardigheidsdimensies – denk aan de inzet van digitalisering maar ook aan de invloed van sociale media op de mate waarin groepen mensen de legitimiteit van bestaande structuren in twijfel gaan trekken en daarmee ook de regels van het democratische proces ter discussie stellen.

Het toepassen van de vijf dimensies van rechtvaardigheid zoals hier gepresenteerd kan helpen om in participatieprocessen de ethische vraagstukken op praktische wijze te blijven adresseren samen met betrokkenen. Dit raamwerk biedt daarmee een begrijpelijk en toegankelijk kompas om juist in tijden van polarisatie koers te houden en de kwaliteit van de participatie te waarborgen.

Bronvermelding

- Agterbosch, S., Broers, B., & Verhoeven, L. (2019). *Duurzaamheid is geen keuze. Of wel?* Tilburg: Het PON
- Bickerstaff, K., Walker, G. P., & Bulkeley, H. (Eds.). (2013). *Energy justice in a changing climate: Social equity and low-carbon energy*. Zed Books.
- Breukers, S., Agterbosch, S. & Mourik, R., (2020). De energietransitie: Wie kunnen, willen en mogen er meedoen? *Beleid en Maatschappij*, 47(4), 359–389.
- Breukers, S., and Jeuken, Y. (2017) Step-by-step guide for co-production and cocreation of Nature-based Solutions. Developed for the Nature4Cities project. https://9e99b973-33ae-43f5-b05a-fbba8e8b1314.filesusr.com/ugd/55d29d_7880df6bd3ca41b4aaca7000534724a8.pdf
- Davoudi, S., & Brooks, E. (2014). When Does Unequal become Unfair? Judging Claims of Environmental Injustice. *Environment and Planning A*, 46(11), 2686–2702. <https://doi.org/10.1068/a130346p>
- Day, R., Walker, G., & Simcock, N. (2016). Conceptualising energy use and energy poverty using a capabilities framework. *Energy Policy*, 93, 255–264. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2016.03.019>
- Masson, E., Dekker, R., van Est, R. (2020). *Waardevol digitaliseren voor de energietransitie*. Den Haag: Rathenau Instituut. <https://www.rathenau.nl/nl/digitale-samenleving/waardevol-digitaliseren>
- Middlemiss, L., Mulder, P., Hesselman, M., Feenstra, M., Herrero, S. T., & Straver, K. (2020). *Energy Poverty and the Energy Transition towards improved energy poverty monitoring, measuring and policy action*. TNO.
- Schlosberg, D. (2004). Reconceiving Environmental Justice: Global Movements And Political Theories. *Environmental Politics*, 13(3), 517–540. <https://doi.org/10.1080/0964401042000229025>
- Schlosberg, D. (2013). Theorising environmental justice: The expanding sphere of a discourse. *Environmental Politics*, 22(1), 37–55. <https://doi.org/10.1080/09644016.2013.755387>
- Walker, G., & Day, R. (2012). Fuel poverty as injustice: Integrating distribution, recognition and procedure in the struggle for affordable warmth. *Energy Policy*, 49, 69–75. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.01.044>

Walker, G., Mitchell, G., Fairburn, J., & Smith, G. (2005). Industrial pollution and social deprivation: Evidence and complexity in evaluating and responding to environmental inequality. *Local Environment*, 10(4), 361–377. <https://doi.org/10.1080/13549830500160842>

Weeland, J. (2020) Geen leefbare en sociale stad zonder groen. Sociale Vraagstukken, 23 januari 2020. <https://www.socialevraagstukken.nl/geen-leefbare-en-sociale-stad-zonder-groen/>

Wit, E.de. John Rawls, Een Theorie van Rechtvaardigheid. <https://humanistischecanon.nl/venster/liberalisme/john-rawls-een-theorie-van-rechtvaardigheid/>

Site bezocht op 25.11.2020

Over deze snelstudie

Deze snelstudie is in opdracht van het kennisknooppunt Participatie geschreven door onderzoeks- en adviesbureau *Duneworks* (www.duneworks.nl).

De oorspronkelijke tekst van Duneworks is op enkele punten aangescherpt in nauw overleg met medewerkers binnen de directie Participatie. De cartoons zijn door Luc van Summeren gemaakt en later in een andere vorm opgemaakt waarbij de oorspronkelijke tekst gebruikt is.

Indien je suggesties voor aanscherping of verbetering hebt horen wij dat graag via het contactformulier op: www.kennisknooppuntparticipatie.nl

Dit is een publicatie van het kennisknooppunt Participatie, onderdeel van de directie Participatie.

Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat

Rijnstraat 8 | 2515 XP | Den Haag
Postbus 20901 | 2500 EX | Den Haag
T 070 456 8999

kennisknooppuntparticipatie@minienw.nl
www.kennisknooppuntparticipatie.nl

Juni 2021

Deze snelstudie is geschreven door dr. Sylvia Breukers – Duneworks in opdracht van het kennisknooppunt Participatie

Aan deze publicatie kunnen geen rechten worden ontleend. Auteursrecht is van toepassing op dit document. Citeren uit dit document is alleen toegestaan indien voorzien van een bronvermelding. Hergebruik en verspreiding van documenten in originele vorm is toegestaan.